

Лищинський І.О.,
к.е.н.,

доцент кафедри міжнародної економіки,
Тернопільський національний економічний університет

ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПОЛЮСІВ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті розглянуто еволюцію концепції полюсів розвитку. Представлено авторську функціональну модель полюсів розвитку на основі взаємодії семи елементів, а саме життєвого циклу полюсу розвитку, географічної концентрації, соціального капіталу, спеціалізації системи, диверсифікованості учасників, конкуренції і координації, інноваційності.

Ключові слова: полюс розвитку, полюс росту, агломерація, територіальна асиметрія.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть в об'єднаній Європі спостерігається «перезапуск» дещо забутої концепції полюсів зростання, пік популярності якої припав на 50–60-ті роки ХХ століття. В низці загальноєвропейських документів акцентується увага на територіальному вимірі політики когезії (згуртованості) та важливості досягнення поліцентричного і збалансованого територіального розвитку. Центральною ідеєю парадигми полюсів росту (англ. “growth poles”) чи полюсів розвитку (англ. “development poles”)¹ є твердження про те, що економічний поступ не є однорідним по всій території, але концентрується навколо певних центрів (полюсів, ядер). Такі полюси часто формуються та розвиваються в межах однієї ключової галузі за рахунок прямих і непрямих ефектів. Прямий ефект виявляється через закупівлю товарів і послуг від постачальників (висхідний зв'язок) або надання товарів і послуг споживачам (низхідний зв'язок). Непрямі ефекти можуть включати, наприклад, попит на товари та послуги з боку осіб, зайнятих в ключовій і пов'язаних індустріях, що сприяють розвитку і розширенню інших видів економічної діяльності, таких як роздрібна торгівля.

Експансія базової галузі передбачає розширення виробництва, зайнятості, пов'язаних інвестицій, а також нових технологій і нових галузей промисловості. Через яскраво виражені ефекти масштабу та агломерації регіональний розвиток в районі полюса зростання є незбалансованим.

На більш пізньому етапі можлива поява вторинних полюсів зростання, переважно в тому випадку, якщо вторинний промисловий сектор формується із власним комплексом пов'язаних галузей, які сприяють регіональній економічній різноманітності (тобто полюс зростання стає полюсом розвитку).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні засади теоретичних уявлень про полюси зростання та розвитку були закладені в працях Ф. Перру [1], Ж. Будвіля [2], Х. Ласуена [3], П. Потье [4]. В сучасній інтерпретації продовження цих концепцій можна знайти в моделях «центру-периферії», «нової економічної географії», «нової географії креативності» тощо [5].

Проте протягом останніх років з'явилися дослідження [6; 7], які стали новим витком розвитку автентичної концепції «полюсів». Крім того, низка стратегічних програм розвитку держав та об'єднань (наприклад, [8]) передбачає втілення зазначених ідей на практиці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Через наявність значної кількості теоретичних концепцій, які розглядають різні аспекти асиметричного просторового розвитку, виникла необхідність розробки комплексної логічної моделі, яка б стала своєрідним «синтетичним каркасом», який би об'єднав основні ідеї та принципи, що закладені у них.

Мета статті полягає у розробці функціональної моделі, яка б систематизувала основні чинники, які ведуть до появи та занепаду полюсів територіального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Генезис теорії полюсів росту², а також еволюцію основних споріднених концепцій, які стали підґрунтям парадигми або ж з'явилися згодом, можна простежити на рис. 1.

Формування полюсів розвитку – процес досить комплексний та неоднорідний, тому окремі аспекти їх становлення можуть бути пояснені різноманітними, часто навіть протилежними, теоретичними концепціями. В роботі ми виділимо сім елементів, які тією чи іншою мірою притаманні більшості із них (ідейним натхненням для автора стала праця [10]):

- 1) життєвий цикл полюса розвитку (в ретроспективі якого буде розглянута модель);
- 2) географічна концентрація;
- 3) соціальний капітал;
- 4) спеціалізація;
- 5) диверсифікованість учасників;
- 6) конкуренція і координація;
- 7) інноваційність.

Всі ці елементи були об'єднані в комплексну теоретичну модель, яка відображає чинники, що впливають на формування нових полюсів та стимулюють розвиток вже наявних. Залежно від організаційної складності полюсу та його етапу життєвого циклу кожен із зазначених структурних елементів відіграє різну за значенням роль.

Так, на етапі становлення найважливішими чинниками є параметри географічної близькості. Тоді як під час формування складніших структур (які можуть мати організаційну форму промислового кластеру чи креативного регіону) вирішальними є інноваційна спрямованість та конкурентно-коопераційні відносини між учасниками полюсу. Запропонована нами функціональна модель представлена на рис. 2.

Перший структурний елемент моделі полюсів розвитку характеризує спосіб їх організації в довготерміновій перспективі. Загалом полюсам притаманний загальний тренд поступу разом із внутрішньою стабільністю, що виявляється в наявності декількох етапів:

¹ Більш сучасне трактування, що акцентує увагу на більш комплексному розвитку території, а не лише вузькій галузевій спеціалізації.

² Авторське дослідження ретроспективи появи теорії можна розглянути в [9].

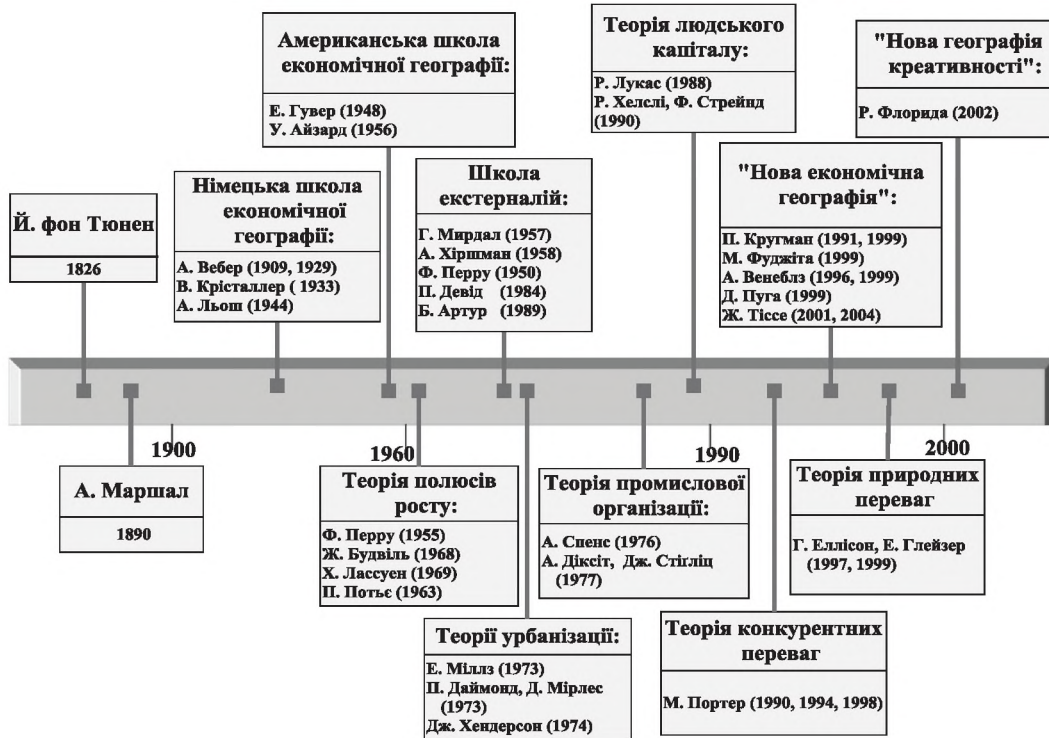

Рис. 1. Еволюція основних концепцій центрів територіального розвитку

Джерело: сформовано автором

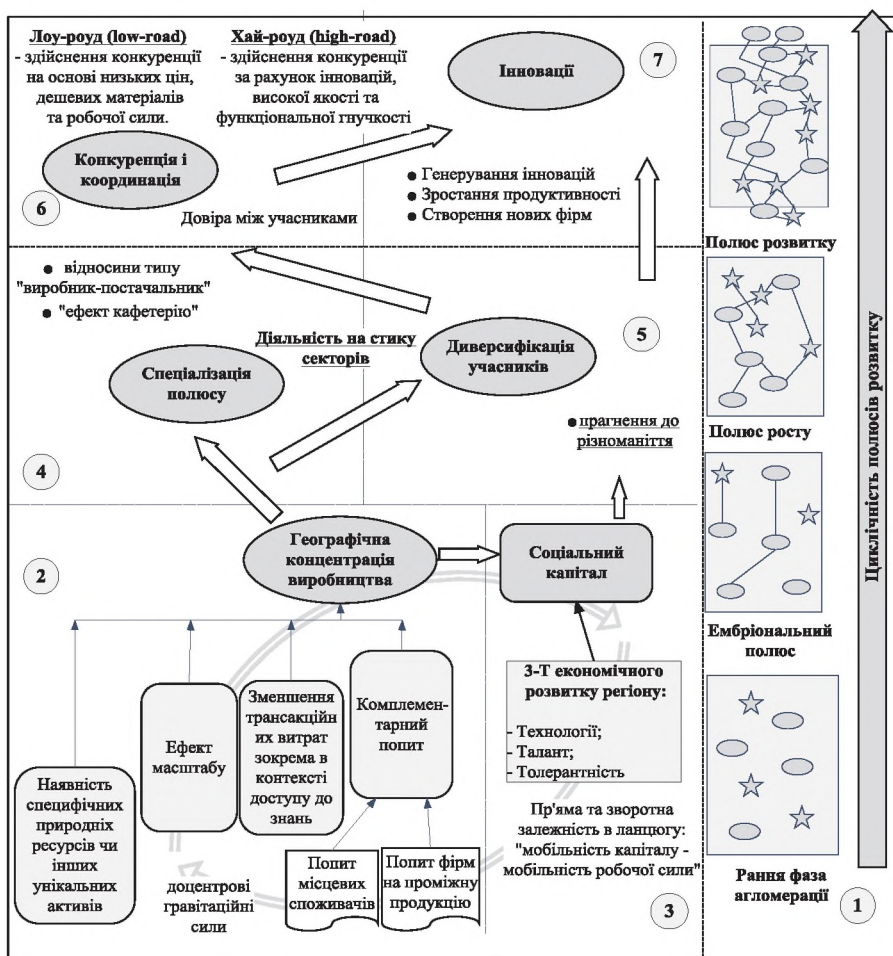

Рис. 2. Теоретична модель полюса розвитку

Джерело: сформовано автором

1) агломерація – сконцентрована в регіоні група фірм та інших суб'єктів господарювання;

2) налагодження контактів (ембріональний полюс) – частина учасників починає кооперуватися навколо центральних видів діяльності та використовувати переваги від взаємних зв'язків;

3) становлення полюсу росту – нові учасники, що займаються аналогічним чи суміжним видом діяльності, з'являються в регіоні, формуються нові взаємозв'язки; часто в регіоні створюються формальні чи неформальні координаційні центри; полюс позиціонує себе як єдиний бренд;

4) стадія зрілості (полюс розвитку) – полюс сягає своєї критичної маси, встановлюються взаємовідносини з іншими регіонами, галузями; продовжується динаміка створення нових фірм в межах полюсу за рахунок філій крупних корпорацій, венчурного бізнесу;

5) трансформація – з плином часу змінюються структура ринків, технології, виробничий процес, змінюється і сам полюс; для забезпечення стійкості та уникнення стагнації полюсу необхідно адаптуватись до нових умов середовища; пристосування може мати форму трансформації у декілька нових кластерів або просто зміну способу виробництва товару чи надання послуг.

Географічна концентрація є фундаментальним елементом моделі полюсів розвитку. Основні чинники територіальної близькості розташування виробничих потужностей:

- наявність специфічних природних ресурсів чи інших унікальних активів;
- зменшення трансакційних витрат, зокрема в контексті доступу та трансферу знань;
- наявність позитивного ефекту масштабу;
- взаємодія з місцевими споживачами, що може дати поштовх розвитку навчального процесу та сформувати більш комплементарний попит.

Географічна концентрація тісно пов'язана із формуванням соціального капіталу, який є важливим фактором становлення й успішного розвитку полюсів.

Нова економічна географія та інші економічні і соціальні теорії приділяють багато уваги питанням просторового розміщення фірм, проте вони практично ігнорують проблематику вибору місця проживання людиною. Ось чому протягом останнього десятиліття активно обговорюється нова парадигма виникнення та розвитку агломерацій, згідно з якою власне людська природа є тією рушійною силою, що стоїть за регіональним ростом. Прихильники теорії людського капіталу стверджують, що джерелом успіху полюсів розвитку є не стільки зменшення питомих витрат виробництва, скільки залучення освічених та високопродуктивних осіб.

Нобелівський лауреат Р. Лукас показав, що саме ефект від кластеризації людського капіталу є вирішальним фактором регіонального економічного розвитку (так звані екстерналії Дж. Якобза) [11]. На вибір місця проживання індивіда впливають не тільки і не стільки економічні чинники, але й набір різноманітних побутових, соціальних обставин. Людина не буде бездумно слідувати за робочим місцем, як це описує традиційна теорія.

Головним ідеологом концепції креативного капіталу вважають Р. Флориду [106]. За його постулатами, які викликали резо-

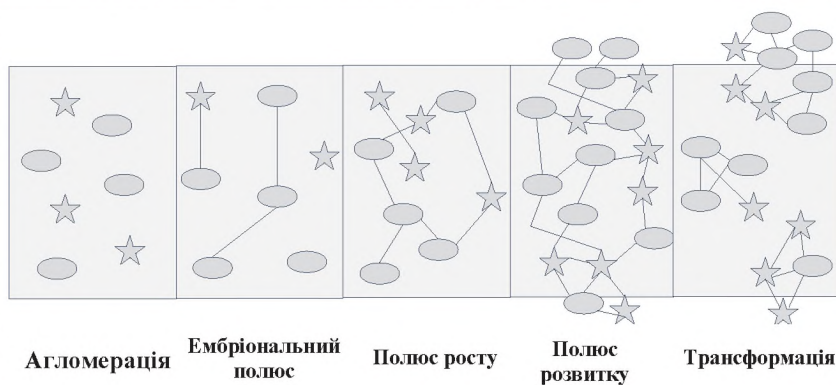

Рис. 3. Життєвий цикл полюсів розвитку

Джерело: сформовано автором

нанс та неоднозначне сприйняття в науковому світі, креативні центри можуть стати платформою для успішного розвитку агломерації. Ключем для розуміння нової економічної географії креативності є положення «3-х Т» економічного розвитку: технології, талант і толерантності. При цьому технології розглядаються як функція інновацій та концентрації високотехнологічного виробництва в регіоні; талант – кількість осіб із науковим ступенем бакалавру і вище; толерантність – відкритість, прийняття різноманітних способів життя, рас, національностей тощо. Кожен із перелічених факторів є важливим, але не самодостатнім для формування креативного регіону.

Четвертим елементом моделі полюсу розвитку є спеціалізація виробництва, оскільки учасників полюсу росту часто поєднує певна галузева спрямованість. Слід відзначити, що кількість трансакцій між фірмами, які входять до однієї агломерації, переважно досить обмежена, а ці відносини мають характер типу «покупець-постачальник». Однак значно більшу роль відіграє феномен «переливу знань». Персонал, що зайнятий в одному секторі, обмінюється досвідом як завдяки професійним контактам, так і через неформальні зв'язки (так званий ефект кафеєтерії).

Необхідно зазначити, що сучасні потужні полюси розвитку не обмежуються лише одним сектором чи одним виробничим ланцюгом. Вони працюють на стику секторів, формуючи тісні синергічні взаємозв'язки між галузями, причому кожен учасник має свою певну вузьку спеціалізацію.

Тобто можна говорити про спеціалізацію учасників полюсу розвитку за загальної диверсифікації усієї системи (п'ятий структурний елемент запропонованої нами моделі). На рис. 4 графічно представлений схематичний взаємозв'язок між диверсифікацією, інноваціями та агломерацією виробництва.

Концентрація виробництва створює передумови для подальшої диверсифікації за рахунок ефекту масштабу. Великі метрополії часто виконують роль своєрідних буферних зон, які запобігають асиміляції. У менш заселених територіях переважно існує тісніший взаємозв'язок між соціальними та економічними елементами, що приводить до значної гомогенності системи. І, навпаки, ефект прагнення до різноманіття (*“love of variety”*) постійно приваблює нових виробників та споживачів, розширюючи цим межі агломерації. Крім підприємств, учасниками полюсу розвитку можуть бути різноманітні науково-дослідні інститути, фінансові структури, органи влади, громадські організації тощо. Протягом останніх десятиліть особливого значення під час формування полюсів набувають так звані інститути співпраці (фасилітатори) – офіційні чи неофіційні структури, які

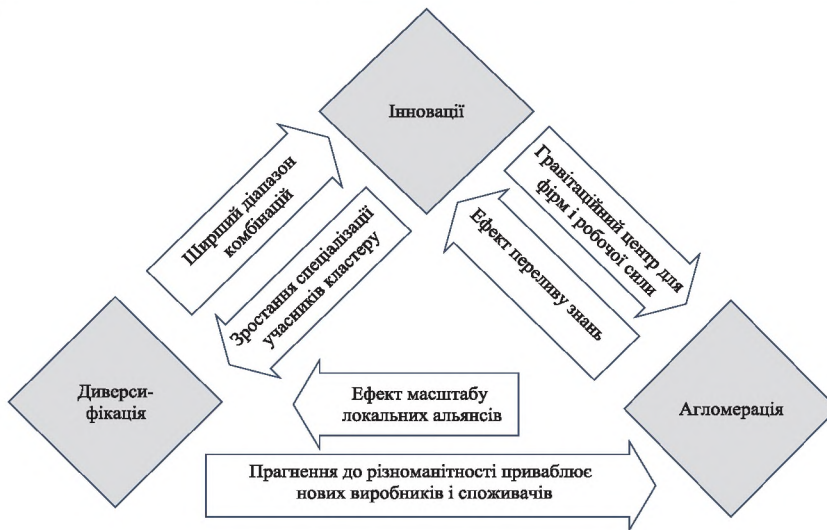

Рис. 4. Взаємозв'язок диверсифікації, агломерації та креативності

Джерело: сформовано автором

сприяють поширенню інтересів структури серед інших суб'єктів господарювання. Такі інститути можуть включати в себе торгово-промислові палати, асоціації виробників, профспілки, асоціації випускників вузів, центри щодо трансферу технологій та інші структури. Крім того, в багатьох країнах центральні та регіональні органи влади виявляють все більшу зацікавленість у формуванні полюсів розвитку. Тобто все більшу роль відіграють елементи неоінституційної парадигми.

Шостий елемент моделі, який пояснює взаємозв'язки між учасниками і динаміку полюсу, представлений діалектичною єдністю двох типів ринкових відносин, а саме конкуренції та кооперації. В процесі конкуренції між собою підприємства намагаються зменшити виробничі витрати, покращити якість продукції, завоювати нових клієнтів чи вийти на новий ринок збуту. Обмеження конкуренції не вигідне для суспільства, особливо в довготривалій перспективі. Проте для вже функціонуючих тривалий час полюсів часто характерна проблема високого вхідного бар'єра для нових компаній, що обмежує конкурентну боротьбу.

В контексті конкуренції існують два спрощені підходи до динаміки розвитку полюсу:

1) хай-роуд ("high-road"³) – перемога в конкурентній боротьбі досягається за рахунок інновацій, високої якості, функціональної гнучкості і сприятливих умов праці;

2) лоу-роуд ("low-road") – здійснення конкуренції на основі низьких цін, дешевих матеріалів та робочої сили [12].

З іншого боку, в процесі кооперації учасники полюсів можуть об'єднувати ресурси і ризики, досягаючи при цьому економії за рахунок ефекту масштабу. Ключовим моментом для налагодження тісної співпраці та трансферу знань між суб'єктами господарювання є фактор довіри, чому сприяє перебування в рамках структури полюсу. Географічна близькість, наявність спільної мети альянсу і взаємозалежність учасників ведуть до орієнтації на довготривалі стосунки, а отже, і до встановлення атмосфери довіри між партнерами.

Відрізняються полюси і за рівнем залучених знань, що відображає останній елемент запропонованої нами моделі – інновації. Полюси розвитку зазвичай формуються завдяки трьом чинникам, що визначають їх внутрішню динаміку [12].

³ Дослівно перекладається українською мовою як «поше»

1) Технологічна диверсифікація та створення нових фірм. Інновації, що генеруються наявними фірмами, часто не пов'язані з їх основним напрямом діяльності, що веде до створення нових технологічних відділень чи навіть фірм. Новостворені фірми можуть мати форму спільних підприємств і підпорядковуватись материнській компанії, проте часто стають самостійними учасниками ринкового механізму, виступаючи конкурентами ініціатора.

2) Створення мережі серед учасників. Цей чинник пов'язаний з процесом дифузії інновацій як всередині мережі, так і з їх імпортом ззовні. Міжнародні фінансові організації, університети, технологічні центри, недержавні організації відіграють ключову роль в цьому процесі.

3) Формування кластеру. Успіх кластеру в аспекті інновацій критично залежить від ефективності залучених ресурсів. Так, згідно з С. Розенфельдом [13], спеціалізована робоча сила із високим рівнем навиків та знань є ключовим джерелом процвітання багатьох кластерів. Оскільки з часом фірми розпадаються, знання, отримані їх робітниками, можуть знайти своє втілення в інших компаніях.

Висновки. У статті запропонована авторська функціональна модель полюсів розвитку на основі взаємодії семи елементів, а саме життєвого циклу полюсу розвитку, географічної концентрації, соціального капіталу, спеціалізації учасників, диверсифікованості системи, конкуренції і координації, інноваційності. Розроблена модель може розглядатись як синтетичне поєднання традиційної теорії полюсів розвитку з елементами нової економічної географії, моделі центру-периферії тощо.

Література:

1. Perroux F. Note sur la notion de poles croissance (Translated by Mette Monsted, 1974) / F. Perroux // *Economic Appliquee*. – 1955. – Vol. 1, 2. – P. 307–320.
2. Bourdeville J. Problems of Regional Economic Planning / J. Bourdeville. – Edinburg : Edinburg University Press, 1968.
3. Lasuen J. On Growth Poles / J. Lasuen // *Urban Studies*. – 1969. – Vol. 6. – № 2. – P. 137–161.
4. Pottier P. Axes de communication et developpement economique / P. Pottier // *Revue Economique*. – 1963. – Vol. 14. – S. 58–132.
5. Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва / І. Ліщинський // *Журнал європейської економіки*. – 2009. – № 3.
6. Mustăţea N.M. Growth poles – an alternative to reduce regional disparities. Case study - Iaşi growth pole / N.M. Mustăţea // *Romanian Review of Regional Studies*. – 2013 – Vol. 9. – № 1.
7. Wojnicka-Sycz E. Growth Pole Theory as a Concept Based on Innovation Activity Development and Knowledge Diffusion / E. Wojnicka-Sycz // *Przedsiębiorstwo we współczesnej gospodarce – teoria i praktyka*. – 2013. – № 3. – P. 17–33.
8. Common Spatial Development Strategy of the V4+2 Countries (n.d.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.v4plus2.eu/pdf/Common-Spatial-Development-Strategy-of-the-V4-2-Countries-21032014.pdf>.
9. Ліщинський І. Еволюція парадигми полюсів зростання / І. Ліщинський // *Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (Тернопіль, 14–15 квітня 2016 року)*. – Тернопіль, 2016. – С. 81–85
10. Sölvell Ö. Clusters – Balancing Evolutionary and Constructive

- Forces/ Ö. Sölvell. – Ödeshög : Danagårds Graiska, 2009. – 140 p.
11. Lucas R. On the Mechanics of Economic Development / R. Lucas // Journal of Monetary Economics. – 1988. – Vol. 22 (1). – P. 3–42.
12. Industrial districts and local economic regeneration / edited by F. Pyke, W. Sengenberger. – Geneva : International Institute for Labour Studies, 1992.
13. Lyzun M. Technology parks as an element of local production systems' formation / M. Lyzun // Functioning of the Local Production Systems in Bulgaria, Poland and Russia. Theoretical and Economic Policy Issues, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
14. Rosenfeld S. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development / S. Rosenfeld // European Planning Studies. – 1997. – № 5 (1). – P. 3–23.

Лищинский И.О. Функциональная модель территориальных полюсов развития в условиях глобальной экономики

Аннотация. В статье рассмотрена эволюция концепции полюсов развития. Представлена авторская функциональная модель полюсов развития на основании

взаимодействия семи элементов, а именно жизненного цикла полюса развития, географической концентрации, социального капитала, специализации системы, диверсификации участников, конкуренции и координации, инновационности.

Ключевые слова: полюс развития, полюс роста, агломерация, территориальная асимметрия.

Lishchynskiy I.O. A functional model of territorial growth poles under the conditions of globalization

Summary. The article presents the evolution of the development poles concept. The functional model of development poles is developed based on the interaction of seven elements: the life cycle of the development pole, geographical concentration, and social capital, specialization of participants, system diversification, competition and coordination, innovation.

Key words: development pole, growth pole, agglomeration, territorial asymmetry.